

Daina Habdankaitė

BŪTI / SEKTI GYVŪNU: IŠNIRUSIO LAIKO ONTOLOGIJA

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Universiteto g. 9, Vilnius
el. paštas: daina.habdankaite@fsf.stud.vu.lt

Jacques'o Derrida tekste *Gyvūnas, kuris, vadinasi, esu (L'animal que donc je suis)* išskleistos nuogumo, autobiografijos, žvilgsnio asimetrijos ir buvimo paskui idėjos šiame straipsnyje skaitomos kito mąstytojo veikalo – *Marxo šmėklų (Spectres de Marx)* – perspektyvoje, pasitelkiant pastarajame veikle interpretuojamą išnirusio laiko metaforą. Gyvūno ir žmogaus ontologinį santykį interpretuojant kaip vėlavimą būti ir to buvimo suvokimo atidėjimą, Derrida diskursas apie gyvūno klausimą parodomas kaip nepakankamas praktiniam veikimui angažuoti (nes tebesiskleidžiantis dualistinėje mąstymo paradigmoje), tačiau sudarantis sąlygas kitokio ontologinio mąstymo galimybei (nes įtvirtinantis radikalų pertrūkį tarp dualistinės sistemos narių).

RAKTAŽODŽIAI: dekonstrukcija, Derrida, gyvūnas, laikas, ontologija, žmogus.

Gyvūno, gyvūnų, to, kas gyvūniška, ar gyvūniškumo klausimas Jacques'o Derrida mąstyme nėra atsitiktinis. Tekste *Gyvūnas, kuris, vadinasi, esu (L'animal que donc je suis)* Derrida prisipažįsta to, kas gyva, ir gyvojo gyvūno klausimui visada

skyręs išskirtinį dėmesį. Pasak mąstytojo, šis klausimas jam „visada buvo svarbus, labiausiai lemiamas“ (Derrida 2006: 57). Jei pamėgintume atsekti Derrida veikalus, kuriuose tematizuojamas gyvūno klausimas, paaiškėtų, jog tokių esama ne vieno. Kaip vienas svarbesnių paminėtinas *Žvėris ir suverenai* (*La bête et le souverain*), o taip pat ir nemažai pokalbių, kuriuose Derrida nesyk kelia gyvūno klausimą, svarstydamas jį tokių mąstytojų, kaip Descartes'as, Levinas ar Heideggeris kontekste. Apskritai paėmus, gyvūno tema Derrida mąstyme pasirodo kaip dekonstrukcijos objektas ir kartu jos likutis, o taip pat kaip gausiai eksploatuojamų metaforų šaltinis: ežiai, gyvūnai-mašinos ir chimeros nesyk šmėščioja mąstytojo tekstuose, jis nemažai dėmesio skiria Rousseau ir Hobbes'o vilkams aptarti, o taip pat ir Leviantui, kurio šiukštu neleidžia statyti į vieną gretą su Chimera.

Nepaisant gausios Derrida raštų zoografijos, gyvūno, gyvūnų, to, kas gyvūniška, ar gyvūniškumo klausimas nelaikytinas svarbiausia mąstytojo projekto tema. Netgi galima būtų tarti, kad Derrida nerūpi gyvūnas *per se*: gyvūniškumo klausimas mąstytojo darbuose iškyla jam dekonstruojant subjekto ar subjektiškumo sampratą. Derrida svarstymuose išryškėja skirties tarp to, kas racionali, kalbiška, savivokiška, ir to, kas lieka priešais, o tiksliau, anapus prioretizuojamos aiškios ir ryškios *logosą* valdančiojo žmogaus srities. Gyvūno klausimas Derrida mąstyme pasirodo kaip pėdsakas ir kartu kaip likutis to, ką siekiama dekonstruoti. Tačiau kas yra tai, ką dekonstruoja Derrida, ir ką apskritai reiškia *dekonstruoti*?

Svarstydamas gyvūno klausimą Derrida kalba apie *ribotropiją* – tai ribų ir perskyrų radimosi procesas, o taip pat jų išryškinimo bei gausinimo veiksmas. Klaidinga būtų manyti, kad Derrida projekto tikslas – panaikinti perskyrą tarp to, kas gyvūniška, ir to, kas žmogiška. Pats mąstytojas norėtų būti matomas ir veikti kaip ribų identifikuojuojas ir jų gausintojas. 1989 metais duotame interviu bičiuliui mąstytojui Jeanui Lucui Nancy, Derrida apie gyvūno klausimą svarsto šitaip: „Nieko negalima palikti nuošalyje. Kalbu apie „gyvūną“ patogumo dėlei ir tam, kad turėčiau nuorodą, kuri būtų ir klasikinė, ir dogmatiška. Skirtumas tarp „to, kas gyvūniška“ ir „to, kas augališka“ yra lygiai toks pat problemiškas. Žinoma, svarstant apie tai, ką vadiname „tuo, kas negyva“, „augališka“, „gyvūniška“, „žmogumi“ ar „Dievu“, santykis su savimi eksapropriacijoje yra radikaliai kitoks (dėl šios priežasties kalbama apie skirtumo, o ne priešpriešos mąstymą). Klausimas visada susiveda į skirtumą tarp to, kas gyva, ir to, kas negyva“ (Derrida 1992: 284). Nesiekdamas panaikinti perskyrų, o priešingai – jas gilindamas, Derrida manifestuoja dekonstrukcijos projekto nepabaigiamumą, o tuo pačiu ir gyvūno klausimo neišsprendžiamumą. Atkreiptinas dėmesys, kad reikalą čia turime su gyvūno *klausimu*, o ne tema, problema ar sąvoka. Klausimas apie gyvūną, gyvūnas kaip klausimas, galiausiai gyvūnui užduodamas klausimas – visa tai reikalauja

atsakymo, tačiau, kaip demonstruoja Derrida, net negalime būti tikri, ar teisingai formuluojame patį klausimą.

Derrida tekstas, kurio vertimą į lietuvių kalbą lydi šis straipsnis, pirmąsyk klausytoją pasiekė oraliniu būdu – o tai anaipol nėra nereikšminga detalė, turint omenyje Derrida dėmesingumą skirtumui, besirandančiam rašte. *L'animal que donc je suis* – taip Derrida pavadina paskaitą, skaitytą 1997 metais Cerisy seminare, kurio tema – autobiografija. Pats Derrida norėjo, jog tradicine bičiulių susitikimo vieta tapusio filosofijos seminario tema būtų „Autobiografinis gyvūnas“, savo norą motyvuodamas tuo, kad jau seniai ketinęs apibendrinti savo svarstymus gyvūno klausimu. Trečiajam iš keturių seminarų, skirtų jo mąstymui, Derrida parengė dešimties valandų pranešimą, kurio įžanga, pavadinta *L'animal que donc je suis (à suivre)*, publikuota iškart po susitikimo Cerisy, planuojant vėliau išleisti ir likusią pranešimo dalį. Visas Derrida skaityto pranešimo tekstas publikuotas jau po mąstytojo mirties, surinkus publikuotą medžiagą, seminario užrašus ir įrašus. 2003 metais išleista paskutinė minėtojo seminario dalis – antrąją seminario dieną Derrida skaityta improvizuota paskaita apie gyvūno klausimą Heideggerio mąstyje. „Kas, jei gyvūnas atsakytų?“ (*Et si l'animal répondait?*) – taip vadinasi paskutinioji Derrida seminario Cerisy dalis, kuri, ironiška ar ne, rekonstruota tik iš įrašo bei padrikų užrašų, likusių iš improvizuotos paskaitos. Taip tik darsyk įsitikiname, kad atsakyti į gyvūno klausimą tiek pat sudėtinga, kiek ir išgirsti gyvūno atsakymą.

Vis dėlto grįžkime prie Cerisy seminario, pavadinto „Autobiografinis gyvūnas“, kur Derrida sako ilgą kalbą apie gyvūniškumą. Aplinkybės, kuriomis pirmąsyk pasaulį išvysta šis Derrida tekstas, yra reikšmingos bent dviem aspektais. Pirma, Derrida kalba savo bičiuliams apie tai, kas yra asmeniška, autobiografiška. Neatsitiktinai mąstytojas kalbą pradeda išreikšdamas norą, jog jo žodžiai taptų nuogi. Nuogumo motyvas toliau pasikartoja dusyk: Derrida pasakoja stovįs nuogas priešais savo katę, o vėliau svarsto gyvūno ir žmogaus nuogumo (ne)galimybę. „Sakydamas, kad mane nuogą mato „tikra katė“, noriu pabrėžti jos nepakeičiamą singularumą“, – rašo Derrida. „Šis Derrida, būtent šioje konkrečioje kalbėjimo situacijoje, kuri vėliau bus užrašyta“, – galėtume pabrėžti ir mes, mat antrasis aspektas, reikšmingas Derrida tekstui suprasti, yra autobiografiškumo raštiškumas. Autobiografija kaip rašymas apie save, rašymas pirmu asmeniu, tematizuojami ir Derrida tekste. Palikti pėdsaką, likutį, pavadinti kitus ir pasivadinti pačiam – tai žmogui priskiriamos savybės, galbūt net „esmės“, kurių klasikiniame mąstyje atsakoma gyvūnui. Derrida parodo, kad gyvūnas, suprastas kaip nekalbantis, taigi ir nerašantis, pasirodo kaip negalintis susisieti santykiu su savimi pačiu, taigi neturintis *auto* matmens, *autobiografijos* gebos. Nors Derrida kalba/rašo savąjį tekstą

kaip autobiografinis gyvūnas, netrunkame suvokti, kad nei Derrida yra gyvūnas, nei jo tekstas yra išties autobiografinis.

Santykio su savimi ir savo paties nuogumu motyvas yra svarbiausia mąstytojo samprotavimo dalis, tačiau nepaisant itin atsargios ir niuansuotos Derrida prieigos prie gyvūno klausimo, jos galia angažuoti praktiniam veikimui dalies teoretikų ir aktyvistų vertinama skeptiškai. Šiame straipsnyje laikomasi pozicijos, kad Derrida svarstymai apie gyvūnus skaitytini jo veikale *Marxo šmėklos* (*Spectres de Marx*) išskleistos Shakespeare'o *išnirusio laiko* (*the time is out of joint*) metaforos kontekste. Gyvūno klausimas, pasižymintis ontologiniu, loginiu ir epistemologiniu atidėjimu, straipsnyje parodomas kaip turintis dvi plotmes: viena vertus, kaip pertrūkis mąstyje, kuriame randasi vietos pokyčiui, kita vertus, kaip pokyčio galimybė, kuri dar tik laukia būti išpildyta.

Išniręs laikas kaip Kito radimosi vieta

Jau minėtąjį nuogumą, o taip pat žvilgsnio asimetriją bei ėjimą iš paskos (*je suis – aš esu* (sekdamas)) išskirčiau kaip raktinius elementus aptariamam Derrida tekstui atrakinti. Tiek žvilgsniui visada būdinga asimetrija, tiek būtis einant iš paskos kaip vėlavimas išsidėsto išnarinto temporalumo struktūroje. Išniręs laikas – tai Derrida itin mėgiamas vaizdinys, kurį mąstytojas skolinasi iš Shakespeare'o *Hamleto* ir kuriam itin daug dėmesio skiria veikale *Marxo šmėklos* (*Les spectres de Marx*). Žinoma, nederėtų pamiršti šios esė rašymo aplinkybių ir tematizuojamų klausimų konteksto – 1993 metais pasirodžiusiu tekstu Derrida reaguoja į radikalius politinius-istorinius poslinkius Europos lemtyje, o taip pat ir Fukuyamos ištara apie stojusią istorijos pabaigą. Atsižvelgdami į *Marxo šmėklų* parašymo aplinkybių ypatingumą, vis dėlto galime teigti, kad Derrida svarstymas apie išnirusį laiką taikytinas ne vien minėtai politinei-istorinei situacijai apmąstyti. *Marxo šmėklose* Derrida rašo: „*The time is out of joint*“ laikas yra išsuktas, iškleiptas, išardytas, išskirstytas, laikas yra išvertas, jį vytasi ir jis išvertas, *sutrikdytas*, sykiu sugedęs ir pamišęs. Laikas yra išsinėręs iš vyrių, iškeltas už savęs paties, išardytas“ (Derrida 1993: 42). Taigi nėra taip, jog būta laiko, kuris buvęs suvertas, tapatus sau, nuoseklus ir tvarkingas – laiko išnertumas veikiau yra jo ontologinė apibrėžtis, kad ir kaip ausį rėžtų „ontologijos“ terminas, pavartotas kalbant apie Derrida mąstymą. Gyvūno klausimo atveju žvilgsnio asimetriją ir vėluojantį buvimą iš paskos sieja būtent tai, kad abu dalykai pasižymi neatstatomu laikiniu išnarinimu. O tai reiškia, kad keldami gyvūno klausimą negalime ir neturime tikėtis atstatyti teisingos ar pirmąsias dalykų padėties, mat nei gyvūnų teisių gynyba, nei vegetarizmas ar

panašūs judėjimai nepajėgūs išvaduoti iš poliarizuojančio mąstymo, į kurio šerdį mėgina brautis Derrida. Ir nepaisant to, gyvūno klausimas ir toliau keltinas.

Leisdamasis į žaidimą dviprasmybe, susidarantią prancūziškajame *je suis* (kuris gali reikšti tiek *aš esu*, tiek *aš seku*, ir kurį toliau verčiame kaip *aš esu* (*sekdamas*)), Derrida įlieja žaismės ir į ontologinį lygmenį. Ką reiškia būti (sekant)? Kas seka ką? Kas eina pirmiau: gyvūnas ar žmogus? Kas įvyksta anksčiau: buvimas arėjimas paskui? Kas nutinka, jei *cogito* vietoje stojasi *kas nors kitas*? Ar ir tuomet išvesime *ergo sum*? Jau minėto Derrida pokalbio su Nancy metu įvyksta šis epizodas, kurį laikau reikšmingu deridiškojo *buvimo sekant* supratimui. Bičiuliai svarsto, kas yra tasai, kuris seka po subjekto, ir ką reiškia sekti.

NANCY: Tu krypsti anapus klausimo „kas eina po subjekto?“, kuris grįžta kaip klausimas „kas eina iki subjekto?“.

DERRIDA: Taip, bet šis „iki“ nebeturi chronologinės, loginės ar, jei nori, ontologinės-transcendentalinės prasmės, jei atsižvelgiame, ką ir mėginau daryti, į tai, kas priešinasi tradicinėms ontologinių-transcendentalinių klausimų schemoms (Derrida 1992: 286).

„Buvimas paskui“ Derrida svarstymų kontekste pasirodo kaip žmogiškam subjektui esmiškas buvimo modusas, kurio daugiasluoksniškumas ne ką mažiau problemiškas nei mėginamas kelti gyvūno klausimas. „Būti pirmiau“ gyvūno sykiu suprastinas bent trimis aspektais:

1. Filosofijos istorijoje jau įprasti tapę žmogaus apibrėžimai kaip gyvūno, pasižyminčio tam tikru predikatu, kuris ir išskiria žmogų iš gyvūnų klasės, tuo pačiu įvardydamas žmogui esmišką savybę: kalbantis gyvūnas, mąstantis gyvūnas, politinis gyvūnas... Taip svarstant, gyvūnas yra pirmiau žmogaus, kaip kad tuščia drobė yra pirmiau tapytojo, kuris ją užpildys. Tačiau kaip drobės potencialas išpildomas tik tapytojui pridėjus ranką, taip ir gyvūno potencialas išpildomas tik žmogui apsibrėžus gyvūno sąvoka ir tokiu būdu nubrėžus bei patvirtinus esminę perskyrą tarp to, kas žmogiška, ir to, kas gyvūniška. Gyvūnas čia visą laiką veikia tik kaip predikatas, pajungiamas vienintelio subjekto – žmogaus – apibrėžimui.
2. Evoliuciniu požiūriu gyvūnas atsirado pirmiau nei žmogus, tačiau, kita vertus, žmogus, būdamas paskui gyvūną, kartu yra visos gyvūnijos priešakyje kaip užbaigiantis evoliucijos grandinę (žinoma, esamuojų laiku, mat negalime lengva ranka atmesti idėjos, kad dirbtinis intelektas ar dar kokia gyvybės ar sąmonės rūšis atsistos žmonijos priešakyje). Be to, žmogaus santykis su aplinka išlaiko „buvimo paskui“ dvilypumą: žmogaus santykio su gamta asimetrijos neišvengiama nei žmogui gamtą ir gyvuosius pajungiant savo reikmėms, nei žmogui vaduojant gamtą ir gyvuosius iš savo paties

sukurtos priespaudos. Tiek į vandenynus teršalus pilanti korporacija, tiek prieš kailių industriją kovojanti organizacija veikia kaip galią valdyti ar galią pokyčiui turintieji, kurie, skirtingai nuo pasyviai kenčiančių gamtos (kaip scenos) ir gyvųjų (kaip antraplanių veikėjų), yra aktyvūs tiek sprendimo, tiek veikimo lygmeniu.

3. Sukūrimo mitas, apie kurio biblinę versiją kalba ir Derrida, žmogų iškelia aukščiau už gyvūną dar kitu pagrindu. Šiuo atveju atsiradimo laike pirmumas nėra svarbus: žmogus yra aukščiau už gyvūną savo kilme (nes yra sukurtas pagal Dievo atvaizdą) ir iš jos kylanti galia likusios kūrinijos atžvilgiu (nes suteikia gyvūnams vardus, juos valdo ir šia prasme yra už juos atsakingas). Būti paskui gyvūną ir vadovautis sukūrimo mito prielaidomis reiškia į „buvimo paskui“ semantinį lauką įvesti dar vieną reikšmę – persekiojimo, vijimosi, medžiojimo konotacijas. Žmogus yra gyvūnui iš paskos tik tol, kol jį vejasi, tik tiek, kiek jį pajungia savo valdžiai.

Kiekvienu iš aptartų buvimo paskui aspektų *aš esu (sekdamas)* ontologinio statuso suvokimas ateina per radikalią pertrūkį, kuris yra laikinės prigimties, t. y. pasižymi vėlavimo ir atidėjimo struktūra. Gyvūno ontologinis statusas, kaip neatšiejamas nuo žmogiškojo „buvimo sekant gyvūnu“, turi bendrų bruožų su šmėklos ontologiniu statusu, kaip „esančios po, nors niekad nebuvusios aktualiai“. Apibrėždamas specifinį šmėklos buvimo būdą kaip *hantologie* (naujadaras, radęsis sujungus *ontologie* (ontologija) ir *hanter* (vaidentis)), Derrida rašo, jog šmėkla prasideda grįždama (Derrida 1993: 32). Tai reiškia, kad kiekviena pradžia žymi ir pabaigą, o taip pat atvirkščiai. Tarsi šmėkla pati save grįstų, o ne tiesiog kartotų tai, kas jau sykį buvo. Dėl šios priežasties Derrida šmėkliškumui priskirs praeities ir ateities plotmes, kurios, skirtingai nei aktualiai duota dabartis, išvengia prezencijos ir jos įgalinamos reprezentacijos logikos, mat nėra niekaip duotos. Lygiai toks pat dvigubas mazgas užveržtas ir gyvūno klausimo ontologijoje: *je suis* dviprasmybėje buvimas pasirodo kaip santykiškas ir todėl niekuomet neduotas aktualiai *kaip toks*. Tačiau abiem – tiek šmėklos, tiek gyvūno – atvejais jų ontologinis dviplotmiškumas sukuria neatitikimą, kuriame gimsta politinio pokyčio galimybė (istorijos pabaigos situacijoje pasirodžiusios šmėklos atveju) ir galimybė mąstyti kitaip (gyvūną ir žmogų skiriančios ribos atveju).

Žvilgsnio asimetrija ir galios centrų perskirstymas

Svarbu pažymėti, kad ontologinė ribotropijos ar grįžtančios šmėklos problematika nelieka tik teoriniame lauke – abiem atvejais Derrida sudaro sąlygas galios pasis-

kirstymo svarstymams ir galios perskirstymo galimybei. Žvilgsnio asimetriškumas, Derrida mąstant apie gyvūno klausimą, paprastai tematizuojamas Levino idėjų kontekste. Derrida kritika leviniškai įpareigojančio veido etikai yra mažų mažiausiai dviejų plotmių. Pirmiausia į akis šoka žmogiškas pernelyg žmogiškas veido, apie kurį rašo Levinas, pobūdis – tai ir turi omenyje Derrida, kai rašo: „sakydamas, jog „geriausias būdas susitikti su kitu asmeniu – tai net nepastebėti jo akių spalvos“ (Levinas 1994: 86), Levinas kalba apie žmogų, apie artimą, kuris yra žmogus, panašus į mus, broliškas, jis mąsto apie kitą kaip apie žmogų“. Tačiau teigdami, kad Levino, kaip, veikiausiai, didžiosios dalies mąstytojų, pastanga ką nors pasakyti apie Kitą visada telkiasi aplink žmogiškas kategorijas, atliktume tik dalį kritinio judesio, kurį šioje esė daro Derrida. Pasakodamas, kaip sugauna į jį nukreiptą katės žvilgsnį, o taip pat susivokia stebįs save stebimą katės, Derrida suproblemina žvilgsnio struktūrą, kurioje perskirstomi galios santykiai. Levinas kalba apie įpareigojantį kito žvilgsnį, tuo tarpu Derrida pasakojime įpareigojimą keičia sumišimas, o taip pat ima rikiuotis ir persirikiuoti objektyvuojančio žinojimo santykiai. Žvilgsnio struktūra Derrida mąstyme išsisluoksniuoja ne (tik) todėl, kad į jį žiūrintis Kitas yra katė, o ne žmogus, o pirmiausia todėl, kad mąstytojas itin dėmesingas situacijos singularumui ir jos trapumui (bet kuris iš stebėtojų ar stebimųjų gali bet kada išeiti iš kambario). Kaip zoografijos klausimui skirtoje monografijoje pažymi Calarco, pabrėždamas jį stebinčios katės singularumą Derrida užklausia galimybę tąją katę redukuoti į žinojimo objektą: Derrida nebežino, kas yra jį stebinti katė, kaip nebežino, kas yra jis pats – tai ir yra išnirusio laiko efektas (Calarco 2008: 125). Įstatykime vietoje žiūrinčios katės kurį nors personažą, paprastai tematizuojamą kaip Kitas – moterį, vaiką, svetimąjį – ir galėsime grįžti prie Levino įpareigojančio veido etikos praturtėję patirtiniu ir sąvokiniu įrankynu, o kartu suprasime, kodėl Derrida mąstymas netapatintinas su leviniškuoju Kito mąstymu, tačiau kartu nuo jo neatsiejamas.

Kaip matyti, gyvūno klausimas Derrida mąstyme neišvengiamai susijęs su subjekto klausimu, o taip pat su galios asimetrija, lytiškumu ir suvereno problema. 2001–2002 metais skaitytame seminare, kurio medžiagą surinkus ir sutvarkius, ji išleista knygos *Žvėris ir suverenas. I dalis* pavidalu jau po Derrida mirties, mąstytojas itin detalai analizuoja santykį tarp gyvūniškumo ir suvereniteto, dekonstruodamas filosofijos istorijoje įprastomis tapusias žmogaus apibrėžtis. Šiame seminare Derrida parodo, kad gyvūną ir suvereną sieja tai, kad nei vienas, nei kitas nepatenka į teisės veikimo lauką – gyvūnas yra žemiau teisės, suverenas yra aukščiau jos. Intertekstų ir nuorodų į tokius autorius, kaip La Fontaine'is, Hobbesas, Lawrence'as, Rousseau ir Machiavellis, gausiame kalbėjime Derrida apmąsto ir galios persiskirstymą lytiškumo aspektu. Žvėris ar gyvūnas (*la bête*) prancūzų kalboje yra

moteriškos giminės daiktavardis, tuo tarpu suverenas (*le souverain*) – vyriškos. Turint omenyje pirmojo sudaiktinimą ir jo pozicionavimą žemiau teisės bei antrojo personifikavimą ir iškėlimą virš teisės, nesunku numanyti, kad gyvūno klausimas Derrida mąstymo kontekste yra ne tik apie gyvūnus. Gyvūno klausimas mąstytojui yra klausimas apie tuos ir tai, kas atsiduria falologocentrinės piramidės apačioje. Suvereno ir gyvūno klausimui skirtuose apmąstymuose Derrida turbūt radikaliausiai užklausia falologocentrizmo logiką ir kartu jo ontologiją: „Ar falas, turiu mintyje *phallos*, būdingas tik žmogui? Jei tarčiau, kad falas būdingas suvereniui, ar jis tebebūtų būdingas žmogui? Kuria prasme jis būtų būdingas? Ir žmogui kokia prasme, kuria prasme būdingas žmogui? O kas, jei falas yra gyvūniškumas/beprotybė [*bêtise*]?“ (Derrida 2009: 206). Dar daugiau, susiedamas falologocentrizmą su karnizmu (mėsos valgymu), Derrida demaskuoja net iš pažiūros taikiausios ideologijos karnofalologocentrinę struktūrą. Kalbėdamasis su Nancy, mąstytojas prasitaria: „Ir vegetarai valgo gyvūnus ir net žmones. Jie praktikuoja kitokį neigimo būdą. Etninis klausimas nėra ir niekuomet nebuvo „valgyti ar nevalgyti žmones ar gyvūnus“. Juk *reikia gerai* valgyti bet koku atveju ir tai yra gerai, tai skanu [*bon*], ir nėra jokio kito gėrio apibrėžimo, kaip tik *kaip gerai valgyti*“ (Derrida 1992: 296). Čia Derrida sau įprasta maniera išverčia į filosofijos istoriją įėjusių posakių ir filosofų logiką, parodydamas, kad už aristoteliškojo klausimo, kaip gerai gyventi, slepiasi klausimas, kaip gerai valgyti. Tai reiškia, kad ten, kur filosofams taip norėjosi nubrėžti aiškias ir ryškias skirtis tarp gėrio ir blogio, teisingumo ir neteisingumo, žmogaus ir nežmogaus, visada esama daugiasluoksnių galios pasiskirstymų. O taip pat tai reiškia, jog minėtąsias įtampas panaikinti ne tik nėra lengva, bet veikiausiai ir neįmanoma, dar daugiau – galbūt net nebūtina. Bet ar tikrai?

Įsiveiksinimo galimybė išnirusiame laike: ar gyvūnai turi ateitį?

Teigdamas, jog jo diskursas nelaikytinas besiskleidžiančiu nei loginėje, nei ontologinėje ar transcendentalinėje plotmėse, Derrida pastato skaitytoją į itin problemišką padėtį, mat tampa nebeaišku, kur įkurdinti mąstytojo kalbėjimą. Derrida kalbėjimo vietos problemiškas apmąstyti Martino Heideggerio filosofijos kontekste. Nesileisdami į daugiaplanį haideriškos destrukcijos ir deridiškos dekonstrukcijos lyginimą ar paralelių tarp *Differenz* ir *différance* vedimą, pažymėsime tik tai, kad gyvūno klausimu Derrida nesyk eksplicitiškai sueina į santykį su Heideggerio mąstymu. Tyrinėtojai sutaria, kad Heideggerio filosofija yra reikšmingas akstinas ir atspirties taškas Derrida keliant gyvūno klausimą ir tai veikiausiai lemia

ypatingas Heideggerio santykis su filosofijos tradicija. Suformulavęs labiausiai išplėtotą filosofinės tradicijos kritiką Heideggeris *galėjo* atverti galimybes plačiau ir gelmiškiau užklausti antropocentrizmą, tačiau to nepadarė (Calarco 2008: 194). Pats Derrida apie gyvūno klausimą Heideggerio mąstyme kalba šitaip: „Perskyra tarp gyvūno (kuris neturi ar nėra *Dasein*) ir žmogaus niekuomet Vakarų filosofijoje nebuvo tokia radikali ir griežta kaip Heideggerio mąstyme. Gyvūnas niekada nebus nei subjektas, nei *Dasein*. O taip pat jis neturi pašamonės (Freudas) ar santykio su kitu kaip kitu, jau nekalbant apie tai, kad nesama gyvūno veido (Levinas). Žmogaus žmogiškumą Heideggeris apibrėžia per *Dasein*. Kodėl taip nedaug kalbėdavau apie „subjektą“ ar „subjektyvumą“ ir tik šen bei ten užsimindavau apie „subjektyvumo efektą“? Todėl, kad kalbėjimas apie subjektą, net ir ten, kur pripažįstamas skirtumas, nesutapimas, atsivėrimas veikiant save patį ir t. t., subjektyvumas vis tiek siejamas su žmogumi. Net jei pripažįstama, kad „gyvūnas“ gali save veikti (ir t. t.), toks diskursas, žinoma, nepriskiria jam subjektyvumo – šios sąvokos trūksta visuose svarstymuose, kuriuos ką tik paminėjau. Tas pats, žinoma, galioja ir atsakomybės, laisvės, tiesos, etikos ir teisės sąvokoms“ (Derrida 1992: 283).

Suproblemindamas Vakarų filosofijoje stropiai brėžtas ir nuolat perbraižomas perskyras, Derrida pasiūlo būdą kritiškai užklausti dominuojančias diskurso ir tuo pačiu tikrovės struktūras. Vis dėlto klausimas, kiek įgalus Derrida diskursas įveiksminti politiniam pokyčiui, lieka atviras. Žmogaus, gyvūno ir mašinos triados santykį analizuojanti Donna Haraway suformuluoja priekaištą Derrida prieigai prie gyvūno klausimo taip, kad jis bene tiksliausiai reprezentuoja posthumanistinio diskurso kritiką šiam prancūzų mąstytojui: „Kančios klausimas atvedė Derrida prie gailestingumo dorybės – tai jau nemažai. Tačiau kiek daugiau žada tokie klausimai, kaip, ar gali gyvūnai žaisti, dirbti arba, ar galiu išmokti žaisti su šia kate? Ar aš, filosofė, galiu atsakyti į kvietimą arba atpažinti jį? Kas jei darbas ir žaidimas, o ne tik gailestis, atveria atsakymo vienas kitam galimybę, be vardų, vertinant rimtai kaip kasdienę praktiką, prieinamą tiek filosofijai, tiek mokslui? Kas jei žodis, pasitelktinas visam tam įvardyti, yra žaismė? Ir kas, jei klausimas, kaip gyvūnai įsitraukia vienas į kito žvilgsnį, užimtų svarbiausią vietą žmonėms? Kas, jei tai ir yra užklauskimas, tinkamai įtvirtintus protokolą, kurio forma pakeičia viską? Spėju, kad Derrida kaip žmogus vonioje visa tai suvokė, tačiau Derrida filosofas neturėjo jokio supratimo, kaip įveiksminti tokio pobūdžio smalsumą tą rytą priešais savo itin gerai regimą katę“ (Haraway 2008: 22). Haraway kritika Derrida atžvilgiu rezonuoja su jo paties požiūriu į Heideggerį: turėti visi reikalingi teoriniai įrankiai, tačiau konceptualinės plokštės neišjudintos tiek smarkiai, kiek buvo galima ar tikėtasi. Skirtumas tarp Heideggerio ir Derrida teorinio „užsisėdėjimo“ tas, kad Heideggerio atveju daug kas liko nepasakyta apie gyvūnus, jo paties retorika

vadovaujantis, gyvūno klausimas net nebuvo iškeltas. Derrida, priešingai, gyvūno klausimą formuluoja itin atidžiai ir jį plėtoja daugeliu pjūvių, tačiau čia pat glūdi ir *pharmakon* dvilypumas, vaistas išviršta į nuodą: gyvūno klausimą suvedus vien į diskursyvinę plotnę atsimetama į žmogaus – kalbančio, racionalaus ir aktyviojo – valdomą sritį, gyvūnams išskiriant objektų vietą. Kaip pastebi Fraiman, gyvūnų klausimo tyrinėtojai šiandien yra pasiskirstę į dvi stovyklas: vieni atvirai savo veiklą sieja su gyvūnų teisių judėjimais, o kiti tokių sąsajų vengia. Pastaroji grupė, pasak mąstytojos, pasitelkia Derrida idėjas, kad atsiskirtų ne tik nuo gyvūnų teisių gynėjų, bet ir giminės studijų lauko bei kitų atviram politiniam angažuotumui ir veiksmui raginančių sričių (Fraiman 2012: 92). Ar tai reiškia, kad ir pats Derrida linkęs apie gyvūno klausimą kalbėti teoriškai, o praktiniam taikymui reikalingas kitoks pjūvis? Ir taip, ir ne.

Viena vertus, Derrida svarstymuose išlaikomas asimetriškas santykis tarp žmogiškumo ir gyvūniškumo, taip tik darsyk patvirtinant mintį, jog mąstant dualumą – net jei toks mąstymas skleidžiasi ribotropiškai, o ne poliarizuodamas – visiška simetrija nėra įmanoma. Be to, gyvūno klausimas, kaip jau užsiminta, nėra tik apie gyvūnus: tiek, kiek jis keliamas santykiškai, t. y. kaip sąsaja su aktyviu subjektu, jis yra Kito klausimas, o tai reiškia, kad jis susijęs su visais ir visa, kas apibrėžiama kaip kita nei *homo* (labiau vyras nei žmogus). Derrida svarstymus apie gyvūno klausimą siedama su „vyriška“ prieiga prie gyvūno problemos, Fraiman pastebi, kad nepaisant katei suteiktos žvilgsnio galios, Derrida aprašomoje interakcijoje su kate išlaikoma klasikinė perskyra tarp to, kas regima, ir to, kas liečiama, t. y. tarp matymo-*proto-suvokimo* ir *lietimo-kūno-jausmo* (Fraiman 2012: 96). Šiuo požiūriu aprašoma katė paklūsta žmogaus įsteigta tvarkai, pagal kurią matymas-*protas-suvokimas* užima aukštesnę vietą hierarchijoje ir todėl neatsitiktinai yra siejami su žmogumi, o ne gyvūnu. Turint omenyje pastarąjį pastebėjimą, ima aiškėti, kad Derrida aprašomas susidūrimas su moteriškos lyties gyvūnu nėra visiškai atsitiktinis: tol, kol išlaikoma minėtoji hierarchija, bet koks žmogaus ir gyvūno susitikimas bus pažymėtas lyties skirtumo ženklu: vyriškas žmogus *versus* moteriškas gyvūnas. Į vieną gretą sudėjus gyvūno ir moters klausimą, rizikuojama iš anksto pasmerkti bet kokį – tiek teorinį, tiek praktinį – sprendimą, mat aktyvūs (veikiantysis ir mąstantysis) išlieka Apšvietos idealų vedamas *homo*: labiau vyras nei žmogus.

Kita vertus, teorinio diskurso ir praktinio veikimo įtampa Derrida mąstyme sukuria conceptualinį pertrūkį, kuris laikytinas naujų sąvokų radimosi galimybe. Interviu apie feminizmo problematiką, duotame McDonald, Derrida lyties skirtumą sieja su choreografija ir pripažįsta, jog feministinio diskurso suderinamumas su revoliuciniu judėjimu gali būti problemiškas būtent dėl to, kad lyties skirtumo

šokis yra atopiškas, t. y., neturintis vietos, o taip pat ir beprotiškas, skirtingai nuo organizuotumo, kantrybės ir nuoseklaus darbo reikalaujančios feministinės pasipriešinimo kovos (Derrida, McDonald 1997: 28). Tikėtina, jog panašios pozicijos mąstytojas laikytusi ir kovos už gyvūnų teises atžvilgiu, mat tiek moteriškumas, tiek gyvūniškumas pasižymi santykinumu – tai yra, abi sąvokos reikalingos *homo* dėmens. Ir atvirkščiai: *homo* suvoktinas tik per santykį su tuo, kas jis nėra. Šis ydingas konceptualinis ratas, be abejo, yra varomas dvipolio mąstymo, kurio Derrida niekada nesirengė įveikti: ribų gausinimas, o taip pat dekonstrukcija, veikia dualistinėje paradigmoje kaip jos šešėlis, išvirkščioji jos pusė, parodanti perskyrų siūles, nematomas, žiūrint į sistemą „iš gerosios pusės“. Išsivadavimas iš dvipolio mąstymo yra itin problemiškas judesys, jei priimame prielaidą, jog mąstymui iš principo būdingas dvipoliškumas. Dėl šios priežasties Wolfe’as, rašydamas įvadą savo knygai *Kas yra posthumanizmas? (What is Posthumanism?)*, pabrėžia, jog posthumanistiniam mąstymui atsirasti reikalingas mąstymo prigimties pokytis: pasak jo, negana tiesiog paneigti humanizmo idealus ir žmogaus prioretizavimą – reikalinga parodyti, kaip humanizmo idealai suklumpa jiems patiems mėginant konceptualizuoti problemą (Wolfe 2010: xvi). Nors Derrida ir nelaikytinas posthumanizmo mąstytoju *per se*, vis dėlto minėtoji Wolfe’o pozicija, kurią autorius skiria nuo humanizmo nuostatas tęsiančio ir gilinančio transhumanizmo, rezonuoja su dekonstrukcine Derrida laikysena, jam tariant šiuos žodžius: „Gyvūnas mus stebi, esame nuogi priešais jį. Galbūt čia ir prasideda mąstymas“ (Derrida 2006: 50). Ontologinį žmogaus ir gyvūno neapibrėžtumą skaitydami kaip išnirusio laiko atvejį, sučiuopiame dviplotmį Derrida diskurso apie gyvūną pobūdį: viena vertus, būdami paskui gyvūną visada vėluojame jį apmąstyti ir įsiveiksminti jo atžvilgiu, o kita vertus, būtent šis vėlavimas, šis ontologinis neatitikimas, sudaro galimybę kitokiam mąstymui rasti. Visgi klausimas, kaip mąsto tasai, kuris yra (sekdamas), išlieka atviras.

Gauta 2016 11 30
Priimta 2016 12 06

Literatūra

- Calarco, M. 2008. *Zoographies. The Question of the Animal from Heidegger to Derrida*. Columbia: Columbia University Press.
- Derrida, J. 1992. „Il faut bien manger ou le calcul du sujet“, in *Points de suspension*. Paris: Editions Galilée, p. 269–303.
- Derrida, J. 1993. *Spectres de Marx*. Paris: Editions Galilée.
- Derrida, J. 2006. *L’animal que donc je suis*. Paris: Editions Galilée.
- Derrida, J. 2009. *The Beast and the Sovereign. Volume I*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Derrida, J., McDonald, V. 1997. „Choreographies: Interview“, in Holland, N. J. (ed.). *Feminist Interpretations of Jacques Derrida*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, p. 23–43.

- Fraiman, S. 2012. "Pussy Panic versus Liking Animals: Tracking Gender in Animal Studies", *Critical Inquiry* 39 (Autumn 2012). Chicago: The University of Chicago, p. 89–115.
- Haraway, D. J. 2008. *When Species Meet*. London: University of Minnesota Press.
- Levinas, E. 1994. *Etika ir begalybė*. Vertė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos.
- Wolfe, C. 2010. *What is Posthumanism?* London: University of Minnesota Press.

Daina Habdankaitė

**BEING / FOLLOWING THE ANIMAL:
THE ONTOLOGY OF THE DISJOINTED TIME**

Summary

The paper examines the ideas of nakedness, autobiography, asymmetrical gaze, and being after, developed in Jacques Derrida's *The Animal That Therefore I Am*, by reading them in the context of Derrida's *Specters of Marx* where the thinker offers his interpretation of the metaphor of the disjointed time. By interpreting animal–human relationship as being-late-to-be and as a postponement of the understanding of such a being, it is demonstrated that Derrida's discourse on the question of animal is insufficient for engaging one in practical action (since it remains within the dualist paradigm of thought), yet can be viewed as grounding the possibility of a different way of thinking (since it constitutes a radical rupture between the members of the dualist system).

KEYWORDS: animal, deconstruction, Derrida, human, ontology, time.